

Wada дәл, iş...

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 26 января, 2025
Wada дәл, iş... WADA DÄL, IŞ...

1914-nji ýylyň 5-nji sentýabry.

Osmanly döwlet girdejileriniň üçden bir bölegini gözegçiligi astyna alan «Duýum Umumiýäni» Ýewropa ýurtlarynyň garşy çykandygyna garamazdan ýatyrdy.

Karara uruşdaky ýaranymyz Germaniýa-da nägilelik bildirdi. Germaniýanyň ilçisi Wangengeým özlerine sala salynmandygyna gaharlanyp, Maliýe naziri (ministri) Jawit beýe igendi.

«- Bu kararyň wagtynyň örän oňaysyz wagta gabat gelendigini bilseňiz gowy bor. Ýaranlaryň syýasy bähbitlerine ters gelýär. Ertir iňlis we fransuz harby-deňiz güýçleri bogazlardan geçip, size garşy uruş yglan ederler. Size hiç bir ýagdaýda kömek etmeris. Ne ýaranlygymyz galar, ne başga zadymyz. Menem ertir esgerlerimi alyp şu ýerden towsa göteriljekdirin...»

Beýleki bir ýandan:

* * *

Selanikli ittihatçy Çolak Haýry Talat paşanyň ýakyn adamlaryndandy.

Şol günlerde Talat paşa ony ýanyna çagyrdy. Halkyň kapitulyasiýalara garşydygyny görkezmek üçin Stambulda käbir protest çykyşlaryny gurnamagy tabşyrdy.

Çolak Haýry we onuň egindeşleri Beýoglunda «Tokatlyýan Otel» we onuň töwereginde kapitulyasiýalara garşy protest çykyşlaryny gurnady.

Germaniýa Osmanla berk duýdurys berip, demonstratlaryň jezalandyrylmagyny talap etdi. Çolak Haýry we egindeşleri on baş ýyl azatlykdan mahrum edildi. Çolak Haýry jezasyny çekmek üçin Anadola ugradylanda, ýolda gaçyryldy. Täze at-familiýa bilen täze şahsyýetnama berlip, Ankaranyň Haýmana etrabyňyň munisipalitet başlyklygyna bellendi...

* * *

Ittihatçylaryň ykdysady galkynys üçin dürli «reseptleri» bardy.

Maliýe ministri Jawit ýaly selanikli liberal toparyň täsirlenen Mülkiýede iki mugallymy bardy: Sakyzly Ohannes, Mikail Portakal...

Beýleki bir pikir nemes ykdysatçysy Fridrih Listiň «döwletçiligidi». Ýerli senagatyň ösüp, aýagynyň ýer tutmagy üçin belli bir wagta çenli döwlet tarapyndan goralmarydyr. Bu pikiriň tarapdarlary Gazanly Musa (Akýigit) Harbiýede we Erkanyharbiýede ykdysadyýetden okadýandygy üçin ykdysatçy ofiserler bolup ýetişdi...

Ittihatçy beýleki bir toparyň «ideology» Germaniýadan çagyrylan Darülfünunyň maliýe müderrisi doktor Flekdi. Ziýa Gökalp dagy şu pikirdediler: nemes modelini oňlap harsi (medeni), ykdysady we syýasy bileleşik gurulmarydy...

Birem tarapdary kän bolmasa-da, ittihatçylaryň arasynda marksistler bardy. «Parwus» lakamly nemes jöhidi Aleksandr Israel Gelfand olaryň başyny çekýärdi.

Ittihatçylary imperializm we kolonializm düşünjeleri bilen tanyşdyran şol boldy...

* * *

Haýsy pikirde bolsa bolsun, ittihatçylaryň bir çukura tüýküryän bir maksady bardy: Milli ykdysadyýeti döretmek. Ittihatçylar döwletiň dokuz frontda garpyşýan şol agyr şertlerinde milli ykdysadyýeti kemala getirmek üçin käbir işleri etdi:

Osmanly bazaryny koloniýa öwren 1838-nji ýylyň Baltalimany

şertnemasyny taryhyň zibilhanasyna atdy. Täze gümrük grafigini güýje girizdi.

Kese ýerlilere berilen ýeňillikleri ýatyrdy, salgytda gyradeňlik üpjün edildi. Daşardan gelyän sarp edilyän harytlardan alynýan gümrük salgydy 15%-e çykaryldy.

Pul çykarma mümkinçiligi daşary ýurt «Osmanly» bankynyň elinden alyndy. Döwletiň Merkezi banky hökmünde gurlan «İtibarı Millî» banky we Anadolydaky milli banklar türk telekeçileriniň ýeňillikli kredit bilen üpjün etdi. Maksat – umumy kapitaly döretmekdi...

Zawod gurmak isleýänlere 5 müň metr² tölegsiz ýer paýlandy. Tölegsiz gurluşyk etmäge rugsat berildi. Senagatçylar 15 ýyllap salgytdan boşadyldy.

Enjamlaryň importyndan we daşaryk satylýan önümlerden salgyt alynmady.

Daýhanlar gorag astyna alyndy, meselem öndürijä mugtuna tohum berildi.

Harby-deňiz güýçleri, «Gyzyl ýarymaý» jemgyýeti, banklar bu çäräni goldap, hut öz hasaplaryna ekin meýdanlaryny aldy. Kooperatiwlik diňe oba hojalyk pudagynda däl, kese ýerlileriniň elindäki söwdany almak üçinem höweslendilipdi. Nämeler edilmedi...

Asyrlar boýy boýny buruk ýaşap gelenleriň kellesini galdyran ittihatçylaryň bu mirasy Mustapa Kemal Atatürke galdy. Hemmesi üstünlikli durmuşa geçirildi.

A soňra?

Geçeliň, ependim, geçeliň...

Soner ÝALÇYN.

«SÖZCÜ» gazetini, 20.04.2023 ý. Taryhy makalalar